

Hinduizm'i Tasavvufla Telif İddiaları Bağlamında Bir Nakşibendiyye Şeyhi: Mazhar Cân-ı Cânân

*A Naqshbandi Sheikh in the Context of Claims of Reconciling Hinduism
with Sufism: Mazhar Jân-i Jânân*

Dr.

Mehmet Eker

MEB Şehit Ali İhsan Okatan Ortaokulu, Ankara, Türkiye/ Ministry of National Education, Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0009-0005-4989-1080>

mehmeteker@hotmail.com

ROR Id: <https://ror.org/00jga9g46>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Eylül / 22 November 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / 24 December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2024

Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1554366>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Eker).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/ This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği/ Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Mehmet Eker, "Hinduizm'i Tasavvufla Telif İddiaları Bağlamında Bir Nakşibendiyye Şeyhi: Mazhar Cân-ı Cânân", *Sufiyye* 17 (Aralık/December 2024), 261-288.

Öz

Bu makalede Nakşibendiyye şeyhi Mazhar Cân-ı Cânân'ın (ö. 1195/1781) Hinduizm ile ilgili görüşleri tasavvufu telif iddiaları bağlamında ele alınmaktadır. Çalışma; Mazhar'ın Hinduizm'e dair görüşlerini ve bu fikirlerinden dolayı kendisine yöneltilen eleştirileri kapsamaktadır. Mazhar'ın, Hinduizm'in semavî bir din olup olmadığına dair cevaben yazdığı bir mektup, kendisi hakkında birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bazı araştırmacılar Mazhar'ın Hinduizm'e müsamahakâr davrandığını hatta tasavvufu Hinduizm'i telif çabasında olduğunu iddia etmişlerdir. Mezkûr iddialar *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde de kendisine yer bulmuş, Hindu tanrıları olan Krişna ve Rama'ya cezbe sülûk atfedecek kadar ileri gittiği, zikir halkasına Hinduları almış olabileceği de ileri sürülmüştür. Bu hali ile bakıldığında Şeyh Mazhar yarı sûfi yarı yogi bir kişi olarak görülmektedir. Bu ciddi iddiaları ele alması, realitesini tartışması bakımından çalışma önem taşımaktadır. Bu makalenin amacı Şeyh Mazhar'ın Hinduizm ile ilgili görüşlerinin bağlamlarını ortaya çıkarmak, zikredilen iddiaların gerçekliğini ele almaktır. Yöntem olarak Şeyh Mazhar'ın hayatı ile görüşleri birbirleriyle karşılaştırılmış, düşüncelerinin iz düşümleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun neticesinde Mazhar'ın Hinduizm'e dair yaptığı değerlendirmelerin bu dinin semavî olup olmadığını irdelemeye yönelik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mazhar'a göre Hindistan coğrafyasına peygamberler gelmiş, insanları hidayete sevk etmeye çalışmışlardır. Vedalar ilahî bir kitap, Rama ve Krişna gibi mitolojik şahsiyetler de bu dinin peygamberi olabilirler. Zira Hint inancında monoteizm, cennet, ceennem, âlemin hudûsu gibi inanışlar mevcuttur. Hint kutsal kitaplarına bakıldığında; monoteizm, ahiret, âlemin hudûsu konularında Mazhar'ın yaklaşımlarını destekleyecek, birçok pasaj bulunmaktadır. Mazhar, Hinduizm'in nesh edilmiş semavî bir din olduğu düşüncesini Kur'an-ı Kerim'e dayandırmaktadır. Zira Kur'an'da her kavme bir peygamber gönderilmiş olduğu bildirilmiştir. Bundan hareketle İslâm itikadına muvafık Hindu inançlarının geçmiş peygamberlerin bir izi olduğunu düşünmüştür. Mazhar bu ifadeleriyle beraber Hz. Muhammed'e iman etmeyenleri kâfir olarak görmüş, Hindu ritüel ve merasimlerine katılmayı yasaklamış, bunlara iştirak edenleri de küfürle itham etmiştir. Hinduların merasim yemeklerini yememiş, Allah'tan başkası adına tutulan oruçları şirk olarak nitelemiş, kâfir olarak nitelediği kişiler için de ayağa bile kalkmamıştır. Kendisi hayatı boyunca sünnete uygun yaşamaya çalışmış, gündelik hayatın en basit hareketinden ibadetin en ince detayına kadar sünnete uymayı amaçlamıştır. Kâfir olarak gördüğü Hinduları zikir halkasına almış olduğuna dair bir emare bulunamamıştır. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Mazhar'ın Hinduizm ile tasavvufu telif çabasında olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hinduizm, Nakşibendiyye, Mazhar, Cân-ı Cânân.

Abstract

This article examines the views of the Naqshbandi sheikh Mazhar Jân-i Jânân (d. 1781) on Hinduism in the context of claims that he attempted to reconcile Sufism and Hinduism. It covers Mazhar's perspectives on Hinduism and the criticisms directed at him because of these views. His letter responding to whether Hinduism is a revealed religion sparked much debate. Some scholars argue that Mazhar was lenient towards Hinduism and even tried to reconcile it with Sufism. These claims have been discussed in the *Diyanet Islamic Encyclopedia*, with some suggesting that Mazhar attributed spiritual significance to Hindu deities like Krishna and Rama and might have included Hindus in his circles of dhikr. This portrayal depicts Mazhar as a half-Sufi, half-yogi figure, making this study crucial for evaluating the reality of such claims. The article aims to contextualize Mazhar's views on Hinduism and assess the validity of these claims. It compares Mazhar's life and views to trace his thought patterns. The study concludes that Mazhar's evaluations of Hinduism were an attempt to determine whether it was a revealed religion. He believed that prophets were sent to the Indian subcontinent to guide people and that the Vedas could be divine scriptures, with figures like Rama and Krishna possibly being prophets. Monotheism, concepts of heaven and hell, and the temporality of the world in Hindu beliefs support Mazhar's opinions. He argued that Hinduism could be a superseded revealed religion based on the Qur'anic verse stating that prophets were sent to every community. However, Mazhar regarded those who did not believe in Prophet Muhammad as unbelievers, prohibited participation in Hindu rituals, and accused those who participated of disbelief. He refused to eat ceremonial meals prepared by Hindus, described fasting for anyone other than Allah as polytheism, and did not even stand for individuals he considered disbelievers. Throughout his life, he endeavored to follow the Sunnah in every detail and believed the essence of the Naqshbandi order lay in adhering to the Qur'an and Sunnah. No evidence supports the claim that he included Hindus in his dhikr circles. These findings indicate that Mazhar did not attempt to reconcile Sufism with Hinduism.

Keywords: Sufism, Hinduism, Naqshbandi, Mazhar, Jân-i Jânân.

Giriş

Mazhar Cân-ı Cânân (ö. 1195/1781) Nakşibendiyye-Müceddidiyye tarikatının önemli şeyhlerindedir. Nakşibendiyye'nin; Türkiye, Irak, Suriye'de yayılmasını sağlayan Hâlid el-Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) şeyhi Abdullah ed-Dihlevî (ö. 1240/1824) Mazhar Cân-ı Cânân'ın mürididir. Mazhar Cân-ı Cânân, bu sebeple Türkiye'de faaliyet göstermiş Nakşibendiyye kollarının silsilesinde yer almıştır. Mazhar Cân-ı Cânân'ın fikirleri ve uygulamaları bu kollar vasıtasıyla Ortadoğu coğrafyasında yayılma imkânı bulmuştur.

Mazhar Cân-ı Cânân hakkında *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde, *Mazhar Cân-ı Cânân*¹ maddesinde hayatı ve görüşleri hakkında bilgiler verilmiştir. Hayatı hakkında Abdullah ed-Dihlevî tarafından yazılmış olan *Makâmât-ı Mazharî*, Necdet Tosun tarafından tercüme edilmiştir.² Tarikatın uygulamalarını ihtiva eden *Ma'mûlât-ı Mazhariyye* adlı eserin Osmanlıca tercümesi Hatice Gargu Karadeniz tarafından transkripsiyon ve tahlil edilerek incelenmiştir.³ Bu çalışmalar haricinde Mazhar Cân-ı Cânân'ı müstakil olarak konu edinen Türkçe bir çalışma tespit edilememiştir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde, Mazhar Cân-ı Cânân ve Nakşibendiyye maddelerinde; Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hinduizm'e karşı göz yuman tavır⁴ bulunduğu, tasavvufla Hinduizm'i telif eden çabası olduğu ve zikir halkasına Hindularını da almış olabileceği iddia edilmiştir.⁵ Feriduddin Aydın ise Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hint kökenli olduğunu, yaşantısının Hz. Peygamber'e değil, tam tersi Buda'ya benzediğini, bir Hintli olarak ülkenin dinî ve mistik atmosferinden etkilendiğini iddia etmiştir.⁶ Sher-Ali Tareen, "Reifying Religion While Lost in Translation: Mirza Mazhar Jan-i-Janan (d. 1781) on the Hindus" adlı makalesinde Mazhar'ın Hinduizm

1 Hamid Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/195-196.

2 Abdullah Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî*, çev. Necdet Tosun (İstanbul: Erkam Yayınları, 2024).

3 Hatice Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyîçî'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015).

4 Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/335-342.

5 Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", 28/195-196.

6 Feriduddin Aydın, *Tarikatta Râbîta ve Nakşibendilik* (İstanbul: Tevhid Basım ve Yayın, 2018), 157.

ile tasavvufu bağdaştırmaya yönelik tavrı olduğunu iddia etmiştir.⁷ Bu hali ile Mazhar Cân-ı Cânân, bütün dinlerin yahut büyük dinlerin aynı gerçekliğe işaret eden ve böylelikle her bir dinin insanı eşit ölçüde ilahî kurtuluşa götürebileceğini iddia eden dinî çoğulculuk⁸ görüşüne sahip yarı yogi yarı sûfi izlenimine işaret edilmektedir.

Muhammed İkbâl Müceddidî, Urduca'ya çevirmiş olduğu *Makâmât-ı Mazharî*'nin, mukaddimesinde Mazhar'a yöneltilmiş eleştirilere altı başlıkta cevap vermiştir. Müceddidî'nin savunması, Mazhar'ın Hinduizm'e dair görüşlerini açıklayan mektubuna dayanarak kendisine yöneltilen suçlamalara yanıt olarak yazılmıştır.⁹ Diğer bir çalışma Ebü'l-Hasan Zeyd Fârûkî ve Seyyid Ahlak Hüseyin'e ait olup Mazhar'ın söz konusu mektubunda ifade ettiği görüşleri açıklamayı amaçlamıştır. Araştırmada Mazhar'ın Hinduizm-İslâm sentezi oluşturma amacının olup olmadığı, görüşlerinin İslâm'a uygunluğu ve Hinduizm ile ilgili yorumlarının bu dinin kutsal metinlerindeki karşılıkları incelenmiştir.¹⁰

Bu çalışmanın Müceddidî ve Farukî-Hüseyin'in çalışmalarından farkı; Türkiye'de yayınlanmış iddialara da yer vermesi, Rama ve Krişna'nın peygamberliği, zikir halkasına Hinduları alması gibi konuları ihtiva etmesi, hayatı ve düşünceleriyle ilgili genel bir perspektif sunmaya çalışmasıdır. Dahası bu çalışma Mazhar'ın söz konusu mektubundan kaynaklı eleştirileri gerekse bunun dışında gelişen iddiaları ele alması itibariyle literatürdeki boşluğu doldurmaktadır. Bu makalede Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hinduizm'e yaklaşımının ne olduğu müridlerinin Mazhar'ın hayatını konu edinen eserleri ve kendisinin mektupları üzerinden irdelenmiştir. Mazhar Cân-ı Cânân'ın hayatı ve diğer dinlere yaklaşımı, İslâm dinine bağlılığı bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu metotla Hinduizm hakkında yaptığı yorumların bağlam ve kapsamı anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada hem bu iddiaların hakikati hem de Hinduizm ile örtüşen bir yönü olup olmadığı incelenmiştir. Öncelikle hayatı hakkında bilgi verilmiş,

7 SherAli Tareen, "Reifying Religion While Lost in Translation: Mirza Mazhar Jan-i-Janan (d.1781) on the Hindus", *Macalester Islam Journal* 1/2 (2006).

8 Musa Kazım Arıcan, "Dinî Çoğulculuk Paradigması ve Eleştirisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 15/2 (2011), 23.

9 Abdullah Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî*, çev. Muhammed İkbâl Müceddidî (Lahor: Progressive Books, 2015), 122-131.

10 Ebu'l-Hasan Zeyd Fârûkî - Seyyid Ahlak Hüseyin, *Hindûstânî Kadîm Mezâhib aur Hazret-i Mirza Cân-ı Cânân Mazhar Kâ Mektûb* (Delhi: Hazret-i Şah Ebu'l-Hayr Akademi, 1990).

itikadı ve Hindulara karşı tutumu izah edilmeye çalışılmıştır. Bu başlıklarla mezkûr iddialarla Mazhar Cân-ı Cânân'ın düşünce ve yaşamının muvafık olup olmadığı gösterilmeye gayret edilmiştir. Diğer başlıklarda Hinduizm'e dair görüşleri işlenmiş olup bu fikirler Hinduizm tarihine dair modern ve klasik çalışmalarla kıyas edilmiş, Mazhar'ın verdiği bilgilerin doğruluğu gösterilmeye çalışılmıştır. Krişna ve Rama'ya dair görüşleri de bu bağlamda ele alınmıştır.

1. Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hayatı, İtikadı ve Yaşantısı

Şemsüddîn Habîbullâh Mîrzâ Mahzar Cân-ı Cânân b. Mîrzâ Cân b. Abdissübhân Dihlevî, 9 Şubat 1702 tarihinde doğmuştur.¹¹ Kendisinin verdiği bilgiye göre soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından ise Emir Timur'a ulaşmaktadır.¹² Babası hayatta iken, Hafız Abdürresul Dehlevî'den Kur'ân-ı Kerim, Muhammed Efdal Siyalkutî'den (ö.1146/1733) hadis dersi almıştır. 16 yaşında babasını kaybetmiş (1718), 20 yaşında dünyadan el etek çekmiştir.¹³ Seyyid Nûr Muhammed Bedâûnî'ye (ö.1135/1723) bağlanarak Nakşibendiyye tarikatına girmiş, şeyhinin vefatından sonra başka şeyhlerden istifa etmiş; Şah Muhammed Zübeyr (ö.?), Şah Hâfız Sa'dullah (ö.1152/1740) ve Muhammed Abid Sünnâmî'ye (ö.1160/1748) intisap etmiştir. Şah Hâfız Sa'dullah şiir yeteneğinin gelişmesinde yardımcı olmuş, en son Muhammed Âbid Sünnâmî'nin hizmetinde bulunmuş kendisinden Çiştîyye, Kadiriyye ve Sühreverdiyye icazeti almıştır.¹⁴ Sünnâmî'nin vefatından sonra müridleri irşad etme vazifesini üstlenmiş, birçok halife yetiştirmiştir. 1195/1781 yılı mah-ı Muharrem'in 7'sinde Şiûler'in gerçekleştirdiği iddia edilen¹⁵ suikasta uğramıştır.¹⁶ Bu saldırıyı gerçekleştirenler için kısas uygulanmasını istememiş ve vurulduktan üç

11 Bu tarihlendirme Prof. Dr. Necdet Tosun'a aittir, yaptığı hesaplamalarla bu tarihi ön görmüştür. Detaylı bilgi için Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî*, 2024, 217.

12 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî*, 2024, 217; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2010), 122.

13 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 216; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 122.

14 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 218; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 123.

15 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 174; Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", 28/196.

16 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 156-157; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 88; Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 174.

gün sonra 1195/1781 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁷ Mazhar Cân-ı Cânân müridlerine gönderdiği mektuplar *Kelîmât-ı Tayyibât*'ta, yazdığı şiirler *Divân*'da derlenmiştir. Mevlevî Senâullah Pânîpatî (ö. 1225/1810),¹⁸ Abdullah ed-Dihlevî (ö. 1240/1824),¹⁹ Naîmullah Behrâyiçî (ö. 1218/1803)²⁰ önde gelen halifelerindedir.

Mazhar Cân-ı Cânân Ehl-i sünnet mezhebine mensup bir sûfidir. Vasiyetinde Ehl-i sünnet itikadına uymaya davet etmiş, müridlerinin hallerini daima kitap ve sünnete arz etmelerini tavsiye etmiş, kitap ve sünnete uymayan halleri merdud saymıştır. Hayatını sünnete göre sarf etmiş, müridlerini de bu yönde teşvik etmiş, sünnet olduğunu bildiği bir ameli ganimet olarak nitelendirmiştir.²¹

Mazhar Cân-ı Cânân'a göre Nakşibendiyye tarikatının esası sünnet-i seniyyeye ittibâ ve bid'atlerden kaçınmaktır.²² Mazhar Cân-ı Cânân'a bir grup âlim "Nakşibendiyye tarikatının diğer tarikatlardan hangi ayrıcalığı ve üstünlüğü vardı ki onu seçtiniz?" diye sorduklarında, bu tarikatın Kur'ân ve sünnete çok uygun olduğunu, şeriata uygunluğu sayesinde bu tarikatın nurlarının arttığını belirtmiştir.²³ Bu tarikatı seçme nedenini de bir defasında şöyle açıklamıştır: "Bu tarikayı kitap ve sünnete müntabık oldum ve kitap ve sünnetin sübutu ise kat'idir ve her nesne ki kat'i olan şeye müntabık ola, o dahi kat'i olur. Pes bu tarika kat'idir. (Bu tarikat, Kitap ve Sünnet'e uygun bir yoldur. Kitap ve Sünnet'in doğruluğu kesin olduğu için, onlara uygun olan her şey de kesinlik taşır. Dolayısıyla,

17 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçî'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlîli*, 177.

18 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 166; Mehmet Eren, "Kâdi Senâullah Panipati'nin Hayatı ve Eserleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1996), 322; Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/506.

19 Süleyman Uludağ, "Abdullah ed-Dihlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/94; Arthur Buehler, "Mevlâna Hâlid ve Şah Gülâm Ali (Abdullah Dehlevî)", çev. Mehmet Atalay, *Usul İslâm Araştırmaları* 16/16 (2011), 118.

20 Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", 28/196; Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçî'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlîli*, 17.

21 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçî'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlîli*, 162-146-163.

22 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçî'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlîli*, 68.

23 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî*, 2010, 129.

bu tarikat da kesin ve doğru bir yoldur.)”²⁴ Kendisi her amelinin hadislere uygun olmasına özen göstermiş, bu minvalde şöyle demiştir: “Hal ve amellerimizi Hz. Peygamber’in sünnetine ve fıkıh kitaplarına uygun hale getirdik. Her kim bizim işlerimizde şeriata aykırı bir şey görürse bizi uyarın.” Mazhar Cân-ı Cânân, sünnete uymak için sabah namazının sünnetini evde kılmış, teheccüd namazına önem göstermiş, sahurda yemek yememesine rağmen sünnete ittibâ için su içmiş, sünnet olduğunu düşündüğü için yalnız bir kıyafeti ile yaşamış, imameyi sünnet üzere bağlamış cenazesinin defninin de sünnet üzere olmasını vasiyet etmiştir.²⁵ Hz. Muhammed’in sevdiği yemeklerden yemiş, selam verilirken bile sünnete uymaya hassasiyet göstermiştir. Hindu adetlerine muvafık selam vermeyi müridlerine yasaklamıştır.²⁶ Bu zaviyeden bakıldığında hayatının bütün aşamalarında sünneti tatbik etmeye çalıştığı aşikârdır.

Şeyh Mazhar’ın, sünneti hayatına tatbik etme konusundaki ictihadı, bazen İmâm-ı Rabbânî’nin (ö. 1034/1624) ictihadından farklılık göstermiştir. Mazhar Cân-ı Cânân, İmâm-ı Rabbânî’yi yol gösterici piri olarak tarif etmiş, müridlerini ikinci namazlarından sonra *Mektûbât* okumaya teşvik etmiştir. Ona göre *Mektûbât* şeriat meselelerini, tarikat sırlarını, hakikatin yüksek ilimlerini, tasavvufi eğitimin inceliklerini, Allah’a bağlanmanın nurlarını ihtiva eden bir eserdir.²⁷ Ona karşı duyduğu bu hayranlık ve derin hürmete rağmen onun fikirlerine taassup mertebesinde bağlılık göstermemiş, amellerin öncelikle sünnete uygun olmasını amaçlamıştır. Mazhar Cân-ı Cânân’ın sünneti ihya etmeye çalıştığı meselelerden biri de namazda işaret parmağının kaldırılmasıdır. İmâm-ı Rabbânî, namazda parmak kaldırmayı yasaklamıştır. Ona göre, mukallitlerin hadislerle amel etmeleri doğru değildir. Müctehid ulemâ böyle bir şeyi yasaklamışsa mukallitlerin de buna uymaları, haram veya mekruh bir işi yapmaya cüret etmemeleri gerekir.²⁸ Buna mukabil olarak Mazhar Cân-ı Cânân namazlarda parmak kaldırmaya devam etmiştir. Kendisine

24 Gargu, *Mevlânâ Hâce Nâimullah Behrâyiçi’nin Ma’mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 169.

25 Gargu, *Mevlânâ Hâce Nâimullah Behrâyiçi’nin Ma’mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 117-118-129-158-163-169-182.

26 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 99; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 47.

27 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 110; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 53.

28 Ahmed-i Sirhindî, *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî* (İstanbul: İhlas Matbaacılık ve Dağıtım A.Ş. 1977), 663.

yazılan bir mektupta İmâm-ı Rabbânî'nin bunu yasakladığını, Mazhar Cân-ı Cânân'ın da İmâm-ı Rabbânî'yi sevdiği için, seven sevdiği kişiye uymalı denilmiştir. Buna şöyle yanıt vermiştir: “Müceddid hazretlerinin parmak kaldırmayı terk etmesi ictihad iledir. Nesh edilmeyen sünnet, müçtehidin içtihadından daha önceliklidir. Parmak kaldırmanın sünnet olduğu sabit olduktan sonra, ‘Müceddid hazretleri onu terk etmiş’ diyerek terk etmek makul değildir.”²⁹

Bu bilgiler ışığında Mazhar Cân-ı Cânân'ın hayatı incelendiğinde, sünnete bağlılık konusundaki hassasiyeti net bir şekilde görülmektedir. Sünnet, Hz. Muhammed'in sözleri, davranışları, onayları ve karakter özelliklerini içeren kapsamlı bir rehber olarak, Müslüman birey, toplum ve devlet yaşantısına yön vermektedir. Bu nedenle, sünnete bağlı kalarak yaşamak, bir Müslümanın hayatının her alanını etkileyen bir tutumdur. Sünnetin günlük yaşamda ortaya koyduğu edep, Müslüman toplumu diğer toplumlardan ayıran bir yapı oluşturur. Bu bağlamda, sünnete bağlılık, Müslüman bireyi görünüşte ve tecrübeye diğer toplumlardan farklılaştırır; bu durum, Müslümanların kültürel asimilasyonunu zorlaştırır ve bağımsız bir dini kimlik kazandırır.³⁰ Mazhar Cân-ı Cânân da sünnete bağlı yaşamayı bir ilke olarak benimsemiş, gündelik hayattaki tercihlerinden ibadet pratiklerine kadar geniş bir alanda Hz. Peygamber'in örnekliğine uymayı hedeflemiştir. Onun yemek tercihleri, giyim tarzı, ibadetlerindeki titizliği ve gündelik yaşamındaki diğer detaylar, bu bağlılığın somut göstergeleridir. Bu tutum, doğrudan doğruya diğer din mensuplarından farklı bir yaşam tarzını benimsemesine neden olmuştur ve bu farklılık, onun dinî inançlarını açıkça ortaya koyma çabasının bir sonucudur. Bundan dolayı Şeyh Mazhar'ın Hz. Peygamber'den çok Hindulara benzediğini³¹ iddia etmek için daha aksi delillere ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Mazhar Cân-ı Cânân'ın Küfre ve Hindular'a Karşı Tavrı

Küfür kelimesi sözlükte örtmek, gizlemek, nankörlük etmek gibi anlamlara gelir. İstilahta ise genellikle Allah'ın vahdaniyetini, İslâm şeriatını

29 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 259; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 140.

30 Yusuf Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida, 2011), 77.

31 Aydın, *Tarikatta Râbta ve Nakşbendilik*, 157.

ve nübüvveti inkâr etmek demektir.³² Küfür ehline ise *kâfir* denilir.³³ İslâm dini, küfür kavramıyla diğer dinlerden kendisini ayırmış, arasına bir sınır çizmiştir.

Mazhar Cân-ı Cânân'a göre İslâm dini son hak din olup, Hz. Muhammed'e iman etmeyen hiç kimse kurtuluşa eremez, hidayeti bulamaz. Bu sebeple Hz. Muhammed'in getirdiklerini inkâr etmek küfürdür:

Bütün insanlara gönderilen ve son peygamber olan bizim peygamberimizin zuhurundan sonra ise, onun dini (İslâm) doğuda ve batıdaki bütün dinleri nesh etmiş, hükümlerini iptal etmiştir. Hiç kimse kıyamete kadar ona itaatten uzak kalmaz. O halde, peygamberimizin gelişinden bugüne kadarki 1180 sene geçmiştir. Onu kabul etmeyen herkes kâfirdir, fakat daha önceki nesiller böyle değildir.³⁴

Bu itikada sahip Mazhar Cân-ı Cânân, çağdaşı Hinduları kâfir olarak görmüş, onların mukaddes günlerine hürmet ve tazim göstermeyi küfür olarak kabul etmiştir. Bazı cahil Müslümanların, Hinduların Divali³⁵ festivaline katıldığını, bu festivalde yapılan ritüelleri yerine getirdiklerini bu amellerin cümlesinin İslâm dinine göre şirk ve küfür olduğunu söylemiştir.³⁶ Mazhar Cân-ı Cânân'ın tavrı Nakşibendiyye şeyhlerinden, Hindistan coğrafyasında yaşamış olan İmâm-ı Rabbânî'nin tavrının da devamı niteliğindedir. Nitekim İmâm-ı Rabbânî de bu bayram ve törenlere katılanlara karşı da sert bir tutum takılmıştır: “Kimse, kâfirlere mahsûs olan âdetlere ve bayramlara katılır, kâfirlerin mukaddes bildikleri günlerinde ve gecelerinde, onların yaptıklarını yaparsa cehenneme girer. Ama, kalbinde zerre kadar iman olduğu için, cehennemde sonsuz kalmaz.”³⁷

İmâm-ı Rabbânî'nin tutumuyla Mazhar Cân-ı Cânân'nın tavrının aynı olduğu görülmektedir. Bu tavrı Müslüman kimliğinin Hindistan'da asimile olmasını engellemeye yönelik olduğu söylenebilir. Bu tavrın yansımaları Şeyh Mazhar'ın gündelik hayatında sürmüştür. Normalde tevazu sahibi,

32 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1412), “kfr”, 1/714.

33 İsfahânî, “kfr”, 1/715.

34 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 254-255; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 139; Mazhar Cân-ı Cânân, *Kelîmât-ı Tayyibât* (Delhi: y.y., 1891), 26-27.

35 Ekim-Kasım aylarına denk gelen ve tüm Hindistan'da kutlanan bir “ışık” bayramdır ve tanrıça Lakshmi ile ilgilidir. Korhan Kaya, *Hinduizm* (Ankara: Dost, 2011), 64.

36 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 147; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 81.

37 Sirhindî, *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî*, 325.

güler yüzlü bir insan olmasına karşın, hiçbir kâfir için ayağa kalkmadığı nakledilmiştir. Hatta gayr-i müslim olan Maratha komutanı onu ziyarete geldiğinde sırf ayağa kalkmamak için komutan geldikten sonra odasından çıkmış, aynı şekilde komutan gideceği zaman yine odasına dönmüş komutan ayağa kalkınca öyle uğurlamıştır. ³⁸ Mazhar Cân-ı Cânân, Hindulara hürmet göstermek bir yana Hinduların yemeklerini de yememiştir. Şeyh Gulâm Hasan'a "Yoksa sen kâfirlerin tapınma yemeğini mi yedin? Kalbinde küfür karanlığı görülüyor" diye sormuştur. ³⁹ Bu tavrı ölüm anına dek sürmüş, Şeyh Mazhar suikasta uğradıktan sonra Nevvâb Nefes Han (ö. 1782) tedavisi için Avrupalı cerrahları gönderdiğinde, Allah'ın şifayı Müslüman cerrahların eliyle bahşetmesini istediğini söyleyip, son nefesinde Avrupalı cerrahlardan medet ummayı İslâm'a aykırı görmüştür. ⁴⁰

Yukarıda zikredilen hususlar göz önünde bulundurulduğunda Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hindulara karşı müsamahasız bir tutum sergilediği aşikârdır. Hinduların adetlerine, bayramlarına ihtiram göstermediği gibi iştirak edenleri de tekfir etmiş, Hinduların bu merasimlerde yaptıkları yemekleri yemeyi bile hoş karşılamamıştır. Bu durum, onun farklı inanç sistemlerine karşı tavizsiz bir duruş sergilediğini ortaya koyar. Benzer bir şekilde, tedaviye muhtaç olduğu zamanlarda bile Avrupalı cerrahların müdahalesini reddetmesi, gayrimüslimlere yönelik genel bir mesafe koyduğunun göstergesidir. Gayri müslimlere yönelik bu davranışlarının sebeplerinden biri Ekber Şah'ın (ö. 1014/1605) başlatmış olduğu dinî reform hareketi olduğu söylenebilir. Dinlerin önde gelen din adamlarıyla görüşen Ekber Şah, İnciller'i Farsça'ya çevirtmiş, altına Hindular gibi işaret (kaşka) koymuş, Hinduların kutsal saydığı kuşağı beline bağlamış, sarayda Hindu ayinleri yaptırmış, Hinduların kutsal saydığı ineğin etinin sarayda yenilmesini yasaklamış, Mecusilerin etkisiyle devamlı yanan bir ateşin bulundurulmasını sağlamıştır. ⁴¹ Bu hareketin, başlangıçta bir dinler arası hoşgörü çabası gibi görünse de zamanla İslâm karşıtı bir eğilime dönüştüğü İmâm-ı Rabbânî tarafından dile getirilmiştir; bu dönemde İslâm

38 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 99-100; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 47.

39 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 147; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 81.

40 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlîli*, 176.

41 Hilal Şahin, *Ekber Şah ve Dinî Reformu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2014), 139; Enver Konukçu, "Ekber Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

açıkça kötülenmiş, Müslümanlarla alay edilmiş, Müslümanların İslâm'ın emir ve yasaklarını uygulaması yasaklanmıştır. Müslümanların ibadet etmesi de hoş karşılanmamıştır.⁴² Bu hareket Müslümanları, İslâm ile diğer dinler arasındaki farkları gözetmeye sevk etmiştir. Zira bu baskılar İmâm-ı Rabbânî tarafından Müslümanları ve İslâm'ı yok etmeye yönelik bir teşebbüs olarak yorumlamıştır.⁴³ Bundan dolayı İmâm-ı Rabbânî, Müslümanların arasına yayılmış diğer din mensuplarının adetlerinin kaldırılmasını istemiştir.⁴⁴ Bu durum, İslâm ile diğer dinler arasındaki sınırların korunması gerektiği düşüncesini Müslümanlar arasında güçlendirmiştir. İmâm-ı Rabbânî ve halifeleri, Müslümanların kendi dini kimliklerini korumalarını ve diğer din mensuplarının ritüellerinden uzak durmalarını savunmuş, bu hareketlerin Müslümanları ve İslâm'ı yok etmeye yönelik bir girişim olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hindulara ve onların ritüellerine karşı mesafeli tutumu, yaşanan bu tarihî gelişmelerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Onun hassasiyeti, Müslüman toplumun kimliğini koruma çabasının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır denilebilir.

3. Zikir Halkasına Hinduları Aldığı İddiası

Hamid Algar, Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hinduizm'le tasavvufu telif çabalarına dair şöyle bir iddiada bulunmuştur: "Onun zikir halkasına Hinduları da kabul etmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Hinduların son zamanlara kadar Mazhar'ın türbesini ziyaret etmeleri de bu görüşü desteklemektedir."⁴⁵

Bu iddiayı değerlendirmek için öncelikle Mazhar Cân-ı Cânân'ın zikir anlayışını tespit etmek gerekmektedir. Ona göre en uygun zikir türü, kişinin yalnızca kendisinin duyabileceği şekilde ve kalp huzuru içinde sessizce yapılan zikirdir. Mazhar'ın tarif ettiği bu hafî zikir, cehrî zikirten üstündür ve bu durum Kur'ân ve sünnetle sabittir. Diğer tarikatlarda toplu halde yapılan zikirler doğrudan Kur'ân ve sünnete dayanmaz;

42 Ahmed-i Sirhindî, *Mektûbât* (1973) (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973), 175.

43 Sirhindî, *Mektûbât* (1973), 216.

44 Sirhindî, *Mektûbât* (1973), 176.

45 Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", 28/195-196.

muhtemelen ilham yoluyla ortaya çıkmışlardır.⁴⁶ Mazhar Cân-ı Cânân sesli zikir yapan Çiştîyye, Sühreverdiyye, Kâdiriyye gibi tarikatlardan icazetli olmasına rağmen Nakşibendiyye tarikatına daha meyyal olduğu için,⁴⁷ hafî zikir dersi vermiştir.⁴⁸ Verilen virdler, letâifler üzerinde icra edilerek kalbin ve diğer latifelerin zikretmesi hedeflenir.⁴⁹ Bu yaklaşımın doğal tezahürü olarak sûfilerin tertip ettikleri mûsiki ve zikir meclisi manasına gelen semâdan dahi kaçınmış, yazdığı mektupta bu hususta şöyle demiştir:

Allah'a hamd olsun ki fakir, helal olmayan semâdan tevbe etmiş, helal olan semâyı da terk etmişimdir. Helallik ve haramlık konusunda Kur'ân ve sünnete tâbiyim. Zevk ve hissiyat konusunda bundan daha fazla konuşmaya gerek yok. Sufilerin eserlerinde konu açıktır. Düzgün hallere ve güzel makamlara sahip olanlar helal semada can vermişlerdir. Sufi olan âlimlerin zevklerini bilen, aklı selim ve zevk-i sahih sahibi olan kişi bu yazılanların kıymetini bilir. Bu kadar yeter. Sözün hayırlısı az ve öz olandır. Ve's-selam.⁵⁰

Şeyh Mazhar'ın cehrî şekilde söylenen şeyleri dinlemekten, semâ etmekten dahi kaçındığı kendi ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu hususta Nakşibendiler'in genel usulüne bağlı olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Nakşibendiler'in birkaç kolu hariç kahir ekseriyeti hafî zikri tercih etmişlerdir.⁵¹ Bu durumda cehrî zikir icra etmesi mümkün gözükmemekte olup ferdi zikirlerde tarikatın esasına uygun davranmıştır. Nakşibendiler'in toplu halde yaptıkları zikir türü ise hatm-i hâcegân olup ferdi olarak da yapılabilmektedir.⁵² Şeyh Mazhar, kendi müridlerinden her gün hatm-i hâcegân yapmalarını istemiştir.⁵³ Bu zikrin yapılış şekli şöyledir:

46 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 245-246; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 134.

47 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlîli*, 154.

48 Abdullah Dehlevî, *Mekâtib-i Şerife* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2010), 136.

49 Dehlevî, *Mekâtib-i Şerife*, 175.

50 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 250; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 135.

51 Semih Ceyhan (ed.), *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (İstanbul: İSAM yayınları, 2022), 646.

52 Muhammed b. Abdullah Hânî, *Behcetü's-seniyye* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2016), 103; Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend: hayatı, görüşleri, tarikatı, XII-XVII. asırlar* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 320; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 665; Reşat Öngören, "Hatm-i Hâcegân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/477.

53 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 110; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 53.

Her niyet ve maksad ile ki okuna gerekdir ki, evvelâ elini kaldırub bir kere Fâtiha okuya andan sonra yedi kere bismi'llâh ile sûre-i Fâtiha andan sonra yüz kere salavât-ı şerîfe andan sonra yetmiş dokuz kere bismi'llâh ile الم نشرح لك sûresi ba'dehû bin kere bismi'llâh ile sûre-i ihlâs tekrâr yedi kere bismi'llâh ile sûre-i Fâtiha ba'dehû yüz kere salavât-ı şerîfe andan sonra Fâtiha-i şerîfeyi okuyub bu hatmin sevâbını hatm-i şerîf kendilere mensûb olan Hazerât-ı buzurgvârânın ervâh-ı tayyibelerine ihdâ eyleye zîrâ bu ekâbirin ta'yîn-i esâmilerinde ihtilâf vardır.⁵⁴

Her niyet ve maksatla okunması gereken bu hatme, önce el kaldırarak bir kez Fâtiha okuyarak başlanır. Ardından, yedi kez 'Bismillâh' diyerek Fâtiha Sûresi okunur. Sonrasında yüz defa Salavât-ı Şerîfe getirilir. Daha sonra, yetmiş dokuz kez 'Bismillâh' ile birlikte Elem neşrah (İnşirah Sûresi) okunur. Ardından bin kez 'Bismillâh' diyerek İhlâs Sûresi okunur. Tekrar yedi kez 'Bismillâh' ile Fâtiha Sûresi, ardından yüz defa Salavât-ı Şerîfe okunur. Son olarak, Fâtiha-i Şerîfe okunarak bu hatmin sevabı, hatm-i şerîfin kendilerine nispet edildiği yüce zâtların temiz ruhlarına hediye edilir. Bu büyük zatların isimlerinin tayininde ihtilaf olduğundan, genel bir niyetle okunması uygundur.”

Hânkâh-ı Âlî-câh'da ma'mûl olan hatmde âhirkî Fâtihadan sonra âvâz-ı bülend ile duâ idüb dirlerdî ki: Bu halkada okunmuş olan kelimâtın sevâbını Hazerât-ı Aliyye-i Tarîka-i Nakşibendiyye kaddesa'llâhu teâlâ esrârahumu'l-aliyye- 'nin ervâh-ı tayyibelerine ihdâ eyledik ve Hakk Subhânehû ve Teâlâ'dan müşârun ileyhîm Hazerâtı'nın vâsıtasıyla imdâd ve inâyet dileriz ki ebvâb-ı fütûhât-ı zâhirî ve batînîyi Hazret-i Mîrzâ Sâhib ve İşân'ın cemî' yârânı üzre meftûh kıla.⁵⁵ Hânkâh-ı Âlî'de uygulanan hatmde, son Fâtiha'dan sonra yüksek sesle dua edilirdi ve şöyle denirdi: Bu halkada okunmuş olan kelimelerin sevabını, Nakşibendiyye yolunun yüce zatlarının (Allah, sırlarını yüce kılsın) temiz ruhlarına hediye ettik. Ayrıca, müşârun ileyhîm (adları anılan) bu yüce zatlar vasıtasıyla Allah'tan yardım ve inayet dileriz. Dua ederiz ki Cenâb-ı Hak, Mîrzâ Sahib Hazretleri'nin ve dostlarının tamamına, zahirî ve batînî fetih kapılarını açık kılsın

Şeyh Mazhar'ın dergâhında yapılan hatm-i hâcegânda Fatihâ, İnşirah, İhlas sureleri ve salavatın okunduğu görülmektedir. Burada okunan sureler alçak sesle, katılanlara paylaştırılarak okunmaktadır. Hatm-i hâcegânın

54 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 111.

55 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 111.

mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda Hinduların bu zikre katılmaları mümkün gözükmemektedir. Zira hatm-i hâcegânda belirli sureler, sessiz şekilde halkadakiler tarafından şahsi olarak okunmaktadır. Bu sebeple katılanların belirli sureleri ezberlemesi gerekmektedir. Gayri müslimlerin sure ezberi olmadığı varsayılırsa sureler belirlenen sayıya tamamlanamaz bunun sonucunda ise hatm erkânına uyulmamış olur. Hinduların izleyici olarak hatm-i hâcegâna alınmalarında birtakım engeller içermektedir. Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye kolunda bu erkana gayri müslimler bir yana tarikattan olmayan Müslümanlar bile alınmamakta, hatme yapılırken kapı kapatılmaktadır.⁵⁶ Öte yandan hatm-i hâcegân, diğer tarikatların yaptıkları semah, devran, erre zikri gibi izleyenlere görsel ve işitsel anlamında hitap eden bir zikir türü değildir. Mezkûr zikirlerin seyir zevki izleyenler için yüksek olmasına karşın hatm-i hâcegân sadece yapanlara manevi olarak katkı sağlar. Bundan dolayı izleyici alınmasının manası da yoktur. Öte yandan Hindular için ayağa kalkmayan, yemeklerini yemeyen, bu kişileri kâfir olarak gören bir kişinin zikir halkasına gayri müslimleri dâhil etmesi zor bir ihtimaldir. Buna delalet eden bir aktarıma da rastlanmamıştır.

Şeyh Mazhar zikre Hinduları almış olsa bile bundan senkretik bir anlam çıkarmak zordur. Zira sûfîlerin gayri müslimlerle yönelik hoşgörülü davranışlarının temelinde senkretik bir arayıştan ziyade İslâm'ı tebliğ etme amacı olduğu söylenebilir. Zira Muînüddîn-i Çiştî'nin (ö. 633/1236) Hindistan'daki irşad faaliyetleri, farklı din ve milletlerden pek çok insanın İslâm'ı kabul etmesine sebep olmuştur. Çiştîyye tarikatı, insanlara karşı hoşgörülü ve mütevazı yaklaşımlarıyla dikkat çekerek İslâm'ı yaymıştır. Muînüddîn-i Çiştî'nin türbesinin günümüzde bile Hindûlar tarafından ziyaret edilmesi, onun etkisinin ne denli derin olduğunu göstermektedir. Çiştîler, hankahlarına farklı dinlerden insanları kabul ederek, onlarla aynı ortamda sohbet etmiş ve bu yolla İslâm'ı anlatma fırsatı bulmuşlardır. Tarikatın semâ gibi öğeleri, Hindûlar arasında yaygın olan müzikle benzerlik taşıdığı için İslam'a yönelmelerini kolaylaştırmıştır. Çiştîyye

⁵⁶ Hânî, *Behcetü's-seniyye*, 103.

tarikatinin, şefkat, dostluk ve güzel ahlâk ilkeleri doğrultusunda yürüttüğü faaliyetler, Hint alt kıtasında İslâm'ın kök salmasına büyük katkı sağlamıştır.⁵⁷

Meseleye Hindular cihetiyle bakıldığında, birçok farklı tanrıya ibadet eden Hindular için “Allah” adında bir mabuda daha ibadet etmenin bir mahzuru olmasa gerekir. Zira, politeist inanç mensupları genellikle diğer dinlerin tanrılarına da saygı gösterir ve ibadet ederler. Bu bağlamda, Hinduların Şeyh Mazhar'ı bir “velî” olarak kabul edip, onu ziyaret etmeleri, Mazhar'ın kendilerine gösterdiği ilgi ve alakadan ziyade kendi inanç sistemlerindeki esneklikten kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla, asıl dikkat edilmesi gereken nokta, Hinduların bu tür ziyaretlere dair sahip oldukları dinî esnekliktir.

4. Hinduizm'e Dair Değerlendirmeleri

Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hinduizm'e dair değerlendirmeleri iki başlık altında işlenmiştir. Birincisi; din, tanrı, ahiret ve âlemin kıdemidir. İkincisi Ramaçandra ve Krişna'ya yaklaşımıdır.

4.1. Din, Tanrı, Ahiret ve Âlemin Kıdemi

Mazhar Cân-ı Cânân bir kişiye yazdığı mektupta kendisine Hinduizm'e dair sorulan soruya cevap vermiştir. Soru şu şekildedir: “Hindistan kâfirleri de Arap müşrikleri gibi asılsız bir dine mi mensuptur yoksa dinlerinin bir aslı vardı da nesh olup hükmü kaldırıldı mı? Ayrıca onların önceki nesilleri hakkında inancımız ne olmalıdır?”⁵⁸

Mazhar Cân-ı Cânân'a göre rahmet-i ilâhiyye, insan neslinin ilk ortaya çıktığı dönemlerde dünya ve ahiret işlerinin ıslahı için *Veda*⁵⁹ adlı kitap

57 Ömer Tay, *Muînüddîn-i Çiştî ve Çiştîyye Tarikatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, 2021), 156-158.

58 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 253; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 138; Cân-ı Cânân, *Kelîmât-ı Tayyibât*, 26.

59 Sanskritçe'de vid (bilmek) kökünden türeyen veda “ilâhî ya da kutsal bilgi” anlamına gelir ve genellikle Hinduizm'in Rigveda, Yacur Veda, Sama Veda ve Atharva Veda'dan meydana gelen kutsal metinlerini ifade eder. Asılları Sanskritçe olan bu kitapların genelde milâttan önce 5000-2000 yılları arasında oluşturulduğu kabul edilse de ne zaman düzenlenip yazıya geçirildikleri kesin şekilde bilinmemektedir. Ali İhsan Yitik, “Vedalar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/593.

göndermiştir. *Vedalar*, emirler, yasaklar ve geçmiş ile geleceğe ait haberleri ihtiva eden dört bölümden oluşmaktadır. *Vedalar*, Hindu inancına göre Brahma adlı bir meleğin aracılığıyla gönderilmiş olup, bu melek evrenin yaratılışında ana etken olarak kabul edilmektedir. Hindu din adamları, *Vedalar*'ı esas alarak altı farklı mezhep oluşturmuşlardır. İnanç esaslarını düzenleyen bu sistem Dharma Şastra⁶⁰ olarak adlandırılır ve İslâm'daki kelâm ilmine benzer bir yapıya sahiptir. Ayrıca Hindu toplumu kast sistemine göre sınıflandırarak, *Vedalar*'dan hareketle dört ana meslek tanımlamış ve her kast grubuna bir meslek atamışlardır. Dinin uygulama ve ibadetle ilgili konularını ise Karma Şastra başlığı altında ele almışlardır ki bu, İslâm'daki fıkıh ilmine karşılık gelmektedir.⁶¹

Hindu inancında, dinlerde nesh mümkün görülmesine rağmen, Hindular bunu kabul etmemişlerdir. Evrenin ömrünü dört döneme ayırmış ve bu dönemlere cug adını vermişlerdir. Aynı şekilde, *Vedalar*'ın dört bölümü için belirlenen amelî hükümler de nesilden nesle değişiklik göstermeksizin ilk şekliyle korunmuştur. Bu anlayışa göre, zamanın ve toplumsal koşulların değişmesi hükümlerin devamlılığına engel teşkil etmez.⁶² Hint âlimleri insan ömrünü de dört döneme ayırarak değerlendirmişlerdir. Birinci dönem, bireyin ilim öğrenme dönemidir. İkinci dönem, geçim sağlama ve maddi sorumlulukların yerine getirilmesiyle ilgilidir. Üçüncü dönem, kişinin amellerini düzgünleştirdiği ve hayatını manevi açıdan olgunlaştırdığı bir süreçtir. Son dönem ise maha-kuti olarak adlandırılır ve büyük kurtuluşu hedefleyen bir inziva dönemi olarak tanımlanır. Bu süreçte birey, toplumdan uzaklaşarak tamamen ruhsal bir yolculuğa odaklanır.⁶³

Mazhar Cân-ı Cânân'a göre, Hindular Allah'ın birliğine, kâinatın mahlûk ve sonu olduğuna, tekrar dirilmeye ve hesap gününe inanırlar.

60 Dharma Sutra ve Dharma Şastralar. Bazan Vedangalar arasında sayılan bu koleksiyon gündelik hayata ait konuları içerir. Dharma Şastralar'ın bir parçası olan Manu Kanunnâmesi modern Hindu fikhinin temelini oluşturur ve evlilikten ölüm sonrasındaki hayata kadar pek çok konuyu ele alır. Kaya, *Hinduizm*, 114.

61 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 253; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 138; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 26.

62 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 253; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 138; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 26.

63 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 253; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 138; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 26.

Ayrıca ona göre Hindular akli ve nakli ilimler, perhiz ve manevî çabalar, yüksek ilim ve keşifler konusunda başarılıdır. ⁶⁴

Şeyh Mazhar'ın bu değerlendirmeleri yapmasının asıl gayesi Hinduizm'in ilahi kaynaklı bir din olup olmadığını tespit etmektir. Çevresinde duyduğu, öğrendiği Hindu inancının bu kaidelerine muttali olmuş, İslâm'ın da ortak hükümleri olduğu için bu dinin eskiden bir aslının olduğuna kanaat getirmiş olabilir. Mazhar Cân-ı Cânân'a göre Hinduizm önceleri ilahî bir dindi ancak sonraları bu din nesh edilip hükmü kaldırılmıştır. İslâm, semavî din olarak sadece Yahudilik ve Hıristiyanlıktan bahsetmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de her ümmetin bir peygamberi olduğundan bahsedilmiştir. ⁶⁵ Bu durumda Hindistan'da peygamber olması muhtemeldir. Peygamberin olduğu durumda bir din de vardır. Ancak daha önce de zikredildiği gibi İslâm'ın zuhuru ile birlikte bütün dinler nesh olmuştur. Bir kişinin hidayete ermesi sadece Hz. Muhammed'e uyması ile mümkündür ve bunu kabul etmemek küfürdür. ⁶⁶

Hinduların, monoteizm, ahiret, âlemin hudûsuna dair inançları sadece Şeyh Mazhar'ın bir yorumu olmayıp kutsal kitaplarında mevcuttur. *Upanişadlar*'da Brahma'nın tanrı olarak tek ve bir olduğu zikredilir. ⁶⁷ Buna göre âlemden önce var olan, mutlak ve her yerde hazır olan tanrıdır. Tapılan diğer tanrıların dışında tek ve gerçek tanrıdır. Gerçekte olan sadece odur. Bütün her şey ondan türemiştir. Ezeli, ebedi, her şeye kadir, her şeyi bilen, dünyayı kapsayan esrarengiz özdür. Tanrı, her şeyi görür, bilir. O, bilginin kendisidir. ⁶⁸ Tanrı inancıyla ilgili şu ifadeler bulunmaktadır:

64 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 253; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 138; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 26.

65 *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Fâtır 35/24, Yûnus 10/47.

66 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 254-255; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 139; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 26-27.

67 *Upanişadlar; Tanrı'nın Soluğu*, çev. Mehmet Ali Işım (İstanbul: Dergah Yayınları, 2000), 38-116.
68 Korhan Kaya, *Hintlilerde Tanrı* (İstanbul: Kaynak yay., 1998), 29; Cemil Kutlutürk - Ali İsmail Güngör, "Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dini ve Felsefi Dünyasına Katkıları", *Diini Araştırmalar* 12/35 (2000), 37; Korhan Kaya, "Vedaların Bilinmeyen Tanrısı", *The Journal of The Faculty Of Languages and History-Geography Of Ankara University* 34 (1990), 284; Kürşat Demirci, "Hinduizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/115; Günay Tümer, "Brahmanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/330.

Ona İndra derler, Mitra derler, Varuna derler, göksel kuş, güzel kanatlı Garutman derler; bilgeler tek olana çok ad verirler, Agni derler, Yama derler, Matarişvan derler.⁶⁹

Tanrı'yı tanıdığını zanneden kişi yanılır çünkü Tanrı her türlü bilginin ötesindedir. Sadece bu gerçeği bilen kişi, Onu tanır. Cahil kişiler Onun bilinebileceğini zannederler.⁷⁰

Tanrı, her şeyi görür, her şeyi bilir. O, bilginin kendisidir. Evrensel akıl, şekil, isim ve yaratılmış bütün varlıkların maddî sebebi, O'ndan doğmuştur.⁷¹

Ben, en lâtif olandan daha lâtifim; ben büyük olandan daha büyüğüm. Ebedî Varlık benim. Görünen bütün bu evren benim. Nûrun sahibi benim. Kişiyi dünya bağlarından kurtaran Tanrı benim.

Benim ilâhi kudretlerimi hiçbir varlık anlayamaz. Benim elim veya ayağım yoktur. Ben, göz olmadan görür, kulak olmadan işitirim. Var olan her şeyi bilirim. Ben doğmadım, benim ne bir bedenim ne bir zihnim ne de duyularım vardır. Kutsal metinlerde tanıtılan, eşi ve benzeri olmayan O saf Varlık benim. Benim yerim, kulumun kalbidir.⁷²

Mazhar Cân-ı Cânân'ın söylediği gibi, Hindu düşüncesinde kâinat tanrı tarafından sonradan yaratılmıştır.⁷³ Bu yargı da Hint kutsal metinlerin de bulunur: “Evet, oğlum, başlangıçta sadece «İkincisi olmayan tek varlık vardı. Bu tek varlık, kendi kendine düşündü: «Çoğalayım, gelişeyim. Böylece, kendisinden evreni yarattı ve her varlığın içine girerek gizlendi. Her şeyin Atman'ı oldu.”⁷⁴

Rigvedalar'da sonradan yaratılışla ilgili inanç mevcuttur:

Başlangıçta Hiranyagarbha vardı. Bütün yaratılmış olanların Tek Efendisi doğduğunda yalnızdı. Dünyayı ve göğü sabit kıldı ve korudu. Ona kurbanlar sunacağımız Tanrı kim? Hayat solğunu veren o, güç ve enerji veren o, onun emrini bütün tanrılar yerine getirir. Gölgesi ölümsüz hayat olan ölümün tanrısı. Ona kurbanlar sunacağımız Tanrı kim?⁷⁵

69 *Rigveda*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 167.

70 *Upanişadlar; Tanrı'nın Soluğu*, 26.

71 *Upanişadlar; Tanrı'nın Soluğu*, 38.

72 *Upanişadlar; Tanrı'nın Soluğu*, 112.

73 Kaya, *Hintlilerde Tanrı*, 27-30.

74 *Upanişadlar; Tanrı'nın Soluğu*, 64.

75 Kaya, “Vedaların Bilinmeyen Tanrısı”, 285.

Hindu metinlerinde tek bir tanrı inancı olduğu açıkça görülüyor. Ancak Hindistan'daki inançlar öylesine içe içe geçmiştir ki batılı bilim adamları, Hintli araştırmacıların bile kesin bir kanaate vardıkları söylenemez. Hinduizm'in inanç sistemi gerçekten karmaşık bir yapı arz eder ve bu, modern araştırmacılar arasında monoteizm mi politeizm mi olduğu konusunda tartışmalara neden olmaktadır.⁷⁶ Hinduizm, bir yandan tek bir nihai gerçekliğe odaklanırken, diğer yandan çok sayıda tanrıyı içermesiyle dikkat çeker. Bu, hem monoteistik hem de politeistik özellikler taşıyan bir din olarak yorumlanmasına yol açar. Ayrıca, panteizm ve monizm gibi kavramlarla da ilişkilendirilir. Mazhar'ın bu yorumu Hinduizm'in bu çok katmanlı yapısından etkilenmiş olabilir. Mazhar Cân-ı Cânân da yukarıdaki zikredilen argümanlardan ötürü Hinduların monoteist olduğuna kanaat getirmiş olabilir.

Mazhar Cân-ı Cânân, Hinduların putperestliğinin müşrik Arapların inançlarından farklı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Arap müşrikleri putları doğrudan etkili ve yetkili varlıklar olarak kabul ederken, Hindular putlara böyle bir anlam yüklememektedir. Hindular, putları ilahi tasarruf ve yetkinin bir aracı olarak görmemekte, daha çok sembolik bir anlam atfetmektedirler. Önlerinde eğilmeleri, secde etmeleri ise kulluk olarak değil selamlama amacıyla, buna da dandvat derler. Bu itibarla Hindular âlemde tasarrufları devam ettikleri kişilerden feyiz alırlar, bunu sûfilerin yaptıkları rabıtaya benzetmiştir.⁷⁷ Bu ifadelerden Mazhar Cân-ı Cânân'ın putlara karşı secde ve selamlamayı onayladığı anlamına gelmez. Zira daha önce de zikredildiği gibi Hintliler'in selamlamalarını bizzat kendisi yasaklamıştır. Üstelik bazı cahil Müslümanların hastalıklardan kurtulmak için putlar ve tağuttan yardım istemelerini şirk olarak görmüştür.⁷⁸ Bazı kadınların pirlere ve büyüklerin adına niyet ederek tuttıkları oruçlar da şirk sayılmıştır. Bu zevattan hacet istemek, hacetlerinin yerine gelmesini onlardan bilmek de şirkdir.⁷⁹ Bu Mazhar Cân-ı Cânân'ın tarikatının genel çizgisidir. Hal böyleyken Şeyh Mazhar'ın putlara yapılan selamlamayı caiz

76 Şengül Demirel, "Hinduizm'in Tarihsel Serüveni", *The Journal of Social Sciences* 18/18 (23 Mart 2020), 576.

77 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazhari* (2024), 256-257; a.mlf., *Makâmât-ı Mazhari* (2010), 139; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 27.

78 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 72.

79 Gargu, *Mevlânâ Hâce Naîmullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, 73.

görmesi zor bir ihtimaldir. Mazhar'ın bu yorumu Hinduları monoteist bir inançta görmesinden dolayıdır. Mazhar Cân-ı Cânân tenasühe inanmaz ancak tenasühe inanmak ona göre küfrü gerektirmez.⁸⁰ Tenasühe inanmanın neden küfrü gerektirmeyeceğini açıklamamıştır. Şeyh Mazhar tenasühe inanmayı küfür olarak kabul etmese de Hinduları kâfir olarak görmüştür. Ancak bu konuda İslâm alimlerinin kahir ekseriyeti ile görüş ayrılığına düştüğü görülür.

Mazhar Cân-ı Cânân'ın belirttiği gibi Hindu inancında cennet ve cehennem mevcuttur. *Rigvedalarda* cennetin çok sık geçtiği görülür:

O cömertçe veren, tanrılara doğru giderken, cennetin yüksek tepelerinde dursun. İrmaklar, sular ona bereketle aksın; ona her zaman bol ödül verilsin.⁸¹

İçkileri manda sütü yağı olan iki hükümdar, cennetteki koltuklarına oturmuşlar.⁸²

Ey İla oğlu, tanrılar senin ölümle bağlı olduğunu söylerler. Nesillerin tanrılara kurbanlar sunacak, sen de cennette mutlu olacaksın.⁸³

Cehennem için şu ifadeler geçmektedir: Parâşara şöyle dedi: Ey yüce Muni, dinle, şimdi sana yerin altında ve suların altında bulunan ve günahkârların en sonunda gönderildiği cehennemlerin bir açıklamasını yapacağım.⁸⁴

Görüldüğü üzere kutsal metinlerde cennet ve cehennem inancı mevcuttur. Veda metinlerinde ve özellikle *Rigvedalar*'da geçen cennet ve cehennem kavramları Hinduizm'in temel inanç sistemini oluşturmuştur. İyi eylemler cennete, kötü eylemler ise cehenneme götürür. Kişinin hayatında ufak bir kötülük olsa da önce cehenneme sonra cennete gidecektir.⁸⁵

Bu bilgilerle dayanarak Mazhar Cân-ı Cânân'ın mektubunda verdiği bilgiler Hinduizm dininin hakikatine uygun olduğu söylenebilir. Tanrı'nın

80 اعتقاد تناسخ مستلزم كفر نیست ifadesi Delhi nüshasında ve *Kelimât-ı Tayyibât*'ta mevcuttur, Necdet Tosun'da bu şekilde çevirmiştir. Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 257; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 27; Abdullah Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (Delhi, 1309), 101. Hakikat Kitabevi'nin baskısında ise bu cümle tam tersi manaya gelecek şekilde اعتقاد تناسخ مستلزم كفر است şeklinde kaydedilmiştir. Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî*, 2010, 139.

81 *Rigveda*, 127.

82 *Rigveda*, 634.

83 *Rigveda*, 915.

84 Esra Büyükbahçeci, "Mahâbhârata Destanı'nın 'Svargarohana' Bölümündeki Cennet ve Cehennem Betimlemeleri", *Doğu Dilleri Dergisi* 8/2 (2023), 143.

85 Büyükbahçeci, "Mahâbhârata Destanı'nın 'Svargarohana' Bölümündeki Cennet ve Cehennem Betimlemeleri", 144.

birliği, kâinatın mahlûk olduğu, cennet ve cehennemın mevcudiyeti gibi inançlar Hinduizm'de mevcuttur. Bu inanç kaideleri İslâm ile müşterektir. Mazhar Cân-ı Cânân'ın bunları söylemesi, bu benzerliğe dikkat çekmesi onun Hinduizm'e müsamahakâr davranması sonucunu çıkarmaz. Konuya itidalle yaklaştığını gösterir. Hinduizm ile tasavvufu telif çabasının ispatı için daha güçlü delillere ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan Hindistan'a seyahat eden Ebû'r-Reyhân el-Bîrûnî (ö. 453/1061 [?]) benzer olguları aktarmıştır. Bîrûnî'nin, Hintlilerin inançları hakkındaki aktarımları dinî metinlere dayanmaktadır. Bu eserleri uzun uğraşlar sonucu bulmuş ve Sanskritçe aslından okuyarak aktarmıştır.⁸⁶ Ona göre Hint aydınlarının itikadında tanrı birdir, başlangıcı ve sonu yoktur ezelidir, hiçbir şey benzemez.⁸⁷ Cennet ve cehenneme inanırlar,⁸⁸ tanrı âlemi yoktan yaratmıştır,⁸⁹ Bîrûnî'nin de işaret ettiği gibi kitabî olarak bu inançlar olmasına rağmen avamda her türlü inanç mevcuttur. Hintli alimlerin tanrıyı tenzih ederken avam ve bazı mezheplerin tanrı için; eş, oğul, gebelik ve doğurmak gibi halleri izafe ettiklerini söylemiştir. Ona göre bu görüşler itibara alınamaz çünkü Hint düşüncesinin temel noktası din adamları olan Brahmanların düşündükleri ve kabul ettikleridir. Bîrunî de değerlendirmelerini bu minvalde yapmıştır. Mazhar Cân-ı Cânân'ın görüşleri de bu şekilde değerlendirilebilir. Zira “bunların alimleri insanların ömrünü dört döneme ayırmışlardır.” “Bunların dini kuralları düzenli bir şekilde yazılıdır.” “Bu dinin müctehid din adamları veda kitabından altı mezhep çıkardı”⁹⁰ demesi din adamların görüşlerini itibara aldığını gösterir. Hint din adamlarının tanrı, ahiret, putlar konusunda görüşleri Mazhar'ın zikrettiği şekildeyse bunların aksini isnat etmek hakikat cihetiyle hatalıdır.

86 Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan, ed. Ali İhsan Yitik (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 5.

87 Bîrunî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, 7-9.

88 Bîrunî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, 31.

89 Bîrunî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, 162.

90 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 254-255; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 139; Cân-ı Cânân, *Kelimât-ı Tayyibât*, 26-27.

4.2. Ramachandra ve Krişna Hakkındaki Görüşleri

Ramachandra Rama, Ram gibi isimlerle de bilinir. Vişnu'nun⁹¹ yedinci avatarıdır.⁹² Ramayana destanının kahramanı ve Hindistan'ın en bilinen tanrılarındandır. Mitolojide kahramanlığı ve erdemi simgeleyen Rama, elinde yayı ve omzunda oklar ile tasvir edilir. Rama'nın ismi "Ram! Ram!" şeklinde selamlama için de kullanılır.⁹³

Krişna, siyah, koyu, koyu mavi anlamlarına gelen bir sözcüktür. Hint mitolojisinin en dikkat çekici kahramanlarından olup iki kolu ve iki eli vardır, ayakta durup flüt çalar.⁹⁴ Hinduizm'in en büyük tanrılarında biri olan Vişnu'nun on avatarasından sekizincisi ve Vişnu'nun insan bedenindeki en mükemmel formudur. Bazı durumlarda doğrudan tanrı gösterildiği de olmuştur.⁹⁵

Hamid Algar, Mazhar Cân-ı Cânân'ın tasavvufla Hinduizm'i uzlaştırma çabasında olduğunu teyit için şöyle demiştir: "Mirza Mazhar, Hinduizm'i tasavvufla telif etme çabasını Ramachandra'ya sülûk ve Krişna'ya cezbe atfedecek dereceye kadar götürmüştür."⁹⁶

Diğer bir maddede ise:

Mazhar'ın dikkate değer bir yönü Sirhindi'nin tam tersi Hinduizm'e göz yuman bir tavır içinde olmasıdır. Nitekim Hinduları monoteistik bir inanç içinde görmüş ve Sirhindi'nin onlara yönelik putperestlik ithamlarını reddetmiş, Ramaçandra ve Krişna'nın peygamber olmalarının mümkün olabileceğini söylemiş, ancak aynı hoşgörüyü Şiiler'e karşı göstermemiştir.⁹⁷

Mazhar Cân-ı Cânân, Rama ve Krişna'ya dair mezkûr yorumlarını şeyhi Hacı Muhammed Efdal'in huzurunda, bir şahsın rüyasını tabir ederken söylemiştir. Şahıs rüyasında, ateş dolu bir bozkır görmüş, Krişna ateşin

91 Vişnu, mavi renkli, dört ya da daha fazla kolludur. Ellerinde bir deniz kabuğu, bir çark silahı, bir gürz ve bir nilüfer çiçeği vardır. Vişnu'nun bir geleneğe göre 22, bir başka bir geleneğe göre 10 avatarı vardır. Dünya ne zaman bir sıkıntıya düşse tecessüm edip gelir ve dünyaya kurtarır. Kaya, *Hinduizm*, 14. 92 Avatara, başta Vişnu olmak üzere tanrılarının veya metafizik varlıklarının belli bir amaca binaen insan veya hayvan şeklinde yeryüzüne inmeleridir. Aynı zamanda tanrının veya metafiziksel varlığın aldığı şekli ifade eder. Cemil Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatara İnanca* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2014), 22.

93 Ali Gül, *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 311.

94 Kaya, *Hinduizm*, 22.

95 Ali Küçükler, "Krishna'nın Üç Farklı Kimliği", *Nüşa* 32 (2011), 83-90.

96 Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", 28/195-196.

97 Algar, "Nakşibendiyye", 32/335-342.

çinde, Ramaçandra da o ateşin kenarındadır. Bu rüyayı dinleyenlerden biri Krişna ile Ramaçandra'nın kâfirlerin büyüklerinden olduğunu, cehennemde azap gördükleri şeklinde tabir etmiştir.⁹⁸ Mazhar Cân-ı Cânân ise bu yoruma katılmamıştır. Ona göre ölüp geçmiş olan bu kişilerin hakkında kâfir demek doğru değildir. Çünkü bu ikisi hakkında kâfir olduklarına dair Kur'ân ve sünnette kesin bir hüküm yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de de "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"⁹⁹ buyrulmuştur. Bu ayet göz önünde bulundurulduğunda bu kişilerin peygamber olma ihtimalleri vardır. Bu ikisinin peygamber olduğunu varsayıldıktan sonra Ramaçandra'nın kendi zamanındaki insanları seyr ü sülûk ile terbiye ettiğini, Krişna'nın ise insanları cezbe yoluyla hidayete erdirdiğini iddia etmiştir. Mazhar Cân-ı Cânân'ın bu tabirini şeyhi Hacı Muhammed Efdal de beğenmiştir.¹⁰⁰

Mazhar Cân-ı Cânân'ın Krişna'yı muhtemel bir peygamber olarak görmesinin nedeni Hint coğrafyasında duyduğu Krişna ile ilgili anlatılar olabilir. Zira dinî metinlerin nakline göre Krişna, derin düşüncelere dalmak için Meru Dağı'na çıkmış ve orada uzun bir süre kalmış, yedi yıl sonra yaşadığı bölgeye tekrar dönen Krişna, kendisi gibi münzevi hayat yaşayanlara birtakım hakikatleri açıklamıştır. O, ruhun ölümsüzlüğü, yeniden doğuşun nedenleri ve bundan kurtulma yolları gibi konularda dersler vermiştir. Krişna'nın "iyi bir eğitici" ve "yol gösterici" özelliği üzerinde çok durulur. Hindu inancına göre o, vaaz ettiği dinî öğretilerle insanları bilgilendirmiş ve örnek yaşantısıyla insanlara rehberlik etmiştir. Bu şekilde o, inananlara ebedî kurtuluş yolunu göstermiştir.¹⁰¹ Bu hali ile bakıldığında Krişna bir peygambere benzemektedir. Öte yandan da Ramayana destanına bakıldığında Rama, sadık bir evlat, ideal bir eş ve her açıdan mükemmel bir insan modelidir.¹⁰² Rama ise anlatılarda kâmil bir insan portresine sahiptir. Mazhar Cân-ı Cânân'ın da bunlardan etkilenmiş, mezkûr yorumları yapmış olması muhtemeldir.

98 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 70; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 32.

99 Fâtır 35/24.

100 Dehlevî, *Makâmât-ı Mazharî* (2024), 71; a.mlf., *Makâmât-ı Mazharî* (2010), 32.

101 Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatara İnancı*, 146.

102 Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatara İnancı*, 135.

Öte yandan Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hindulara peygamber gönderildiği düşüncesi İmâm-ı Rabbânî'nin düşüncesiyle müsterektir. İmâm-ı Rabbânî, Hindistan'a peygamber gönderildiği düşüncesindedir. Ona göre bazı Hint beldelerinde; şirk karanlığının içinde kandiller gibi peygamberlerin nurları parlamaktadır. Hatta bu yerleri tayin edebileceğini de söylemiştir. Ona göre kendisine hiçbir kimsenin iman etmediği peygamber olduğu gibi bir veya üç kişinin iman ettiği peygamberler de vardır. Ancak dört kişinin iman ettiği peygamber yoktur. Hindistan'da Allah'ın varlığı, sıfatları ve aşkınlığına dair ortaya konulan yazılar, aslında o topraklara gönderilmiş peygamberlerin tebliğlerine dayanmaktadır. Bu bilgilerin Hintlilerin yalnızca akıl yoluyla ulaşması mümkün değildir; aksine, bunlar ilahî vahyin bir yansımasıdır.¹⁰³

İslâm dünyasından birçok âlim Şeyh Mazhar'ın Hinduizm'e yaptığı yorumun benzerini yapmıştır. Bu düşünceye benzer ifadeler diğer Hindistan sûfilerinde de görmek mümkündür. Hindistan'da birçok kişinin Müslüman olmasına neden olan Nizâmeddîn Evliyâ (ö. 725/1325) insanların fitratında ibâdet etmek olduğunu, dinlerin kaynağının aslında bir olduğu daha sonra tahrif olduklarını söylemiştir.¹⁰⁴ Muasır âlimlerden Muhammed Hamidullah da Budizm'in kurucusu Gotama Buda'nın *Kur'ân-ı Kerim*'de "Zülkif" adıyla geçen peygamber olabileceğini söylemiştir.¹⁰⁵ Diyanet'in yayınladığı *İlmihal*'de Mecûsiliğin kurucusu olan Zerdüş için şu ifadeler kullanılmıştır:

Zerdüş tek Allah yani Ahura Mazda inancını tebliğ etmiş, O'nun seçtiği kimselere ilâhî vahyin geleceğine, meleklerle ve ölüm sonrası hayata imanı emretmişti. Zend-Avesta'da putları kırarak olan Soeşyant adlı birinin geleceği bildirilmektedir.¹⁰⁶

Bâbürlü şehzadesi Dârâ Şükûh (ö. 1069/1659) Hindu kutsal metinleri olan *Upanişadlar*'ı¹⁰⁷ Farsça'ya çevirmiş, bu eserin *Kur'ân-ı Kerim*'de

103 Sirhindî, *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî*, 324.

104 Ömer Tay, *Hindistan'da İslâm'a Adanmış Bir Yaşam (Nizâmeddîn Evliyâ ve Tasavvuf Anlayışı)* (Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2021), 82.

105 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi 1* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003), 649.

106 Kolektif, *İlmihal 1/İman ve İbadetler* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 10.

107 Buda'dan önce var olan felsefî eserlerdir. İÖ. 300-100 arasında yazıya geçirilmeye başlandığı kabul edilir. Veda okullarına aittir. Temel on üç Upanishad vardır. Bunlarda Hindu mistisizmi, tanrı, evren, Brahma'nın tanrısallığı gibi konuları içerir. Kaya, *Hinduizm*, 54-55.

'gizli kitap'¹⁰⁸ olarak zikredilen kitap olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁹ Bu bilgiler ışığında bakıldığında, Mazhar Cân-ı Cânân'dan önce ve sonra yaşamış birçok müellif gerek Hindu kutsal metinlerinde, öncü şahıslarında ilahî bir menşei olabileceğini düşünmüştür. Müellifleri bu düşünceye sevk eden ana sebep Kur'ân'da her ümmete bir peygamber gönderildiğinin bildirilmesidir. Mazhar Cân-ı Cânân da buradan hareketle anlatılarını duyduğu Krişna ve Rama hakkında değerlendirme yapmıştır. Bu zaviyeden bakıldığında Mazhar Cân-ı Cânân'ın diğer İslâm âlimleriyle pek bir farkının olmadığı aşikârdır. Üstelik Mazhar Cân-ı Cânân, Krişna ve Rama'nın tanrı değil insan olduklarını söylemiştir. Hint mitolojisine göre de bu şahıslar tanrı Vişnu'nun yeryüzüne tecessüm ederek inmiş halleridir. Bu bağlamda, Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hindu kutsal figürlerine yönelik değerlendirmeleri, tarih boyunca süregelen ve farklı dinî gelenekler arasında ilahî kaynaklı bir bağlantı arayışını sürdüren İslâmî literatürün bir parçası olarak değerlendirilebilir. Böylece, Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hindu figürlerine dair yaptığı yorumlar, dini tolerans veya uzlaşmadan ziyade, İslâm'ın tevhid inancını diğer kültürel unsurlara karşı teyit etme çabası olarak görülebilir.

Sonuç

Mazhar Cân-ı Cânân'ın Hinduizm'e dair görüşleri birçok yanlış anlaşılma-ya da beraberinde getirmiştir. Birçok yazar Mazhar'ın İslâm ile Hinduizm'i uzlaştırma çabasında olduğunu düşünmüş, bununla ilgili çeşitli bilimsel platformlarda yayınlar yapmışlardır. Şeyh Mahzar'ın söz, fiil ve tasdiklerine bakıldığında hayatını; Kur'ân ve sünnete uyarak yaşamaya çalışan bir Nakşibendiyye şeyhi olduğu görülür. Kendisinden sonra halifelerinin genel çizgisi de bu minvalde olmuştur. Hinduizm'e dair değerlendirmeleri bu dinin ilk dönemlerinde semavî bir din olup olmadığını tahkik etmek içindir. Bunun neticesinde Hinduizm'de mevcut olan tanrının birliği, ahiret, âlemin sonradan yaratılmış olması, *Vedalar* gibi kitaplarının varlığı Şeyh Mazhar'ı bu dinin ilk başta peygamberler tarafından getirilmiş,

108 "Doğrusu bu Kitap, sadece arınmış olanların dokunabileceği, saklı bir Kitap'da mevcutken Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim'dir." el-Vâkıa suresi 56/77-80.

109 Naimur Rahman Farooqi, "Dârâ Şükûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/483-484.

sonradan nesh edilmiş bir din olduğu kanaatine sevk etmiştir. Bu sebepten dolayı halk tarafından kutsiyet atfedilen, Rama ve Krişna gibi mitolojik şahsiyetlerin de peygamber olabileceklerini düşünmüştür. Hinduların dinî kaynaklarına bakıldığında Şeyh Mazhar'ın zikrettiği şekliyle inançlarının olduğu görülür. Şeyh Mazhar'ın Hinduizm'in esaslarına dönük değerlendirmeleri de bu dinin kutsal kitaplarında mevcuttur. Şeyh Mazhar'dan önce bölgeyi ziyaret eden Bîrunî de aynı kanaatleri dile getirmiştir. Buna mukabil Mazhar, mezkûr inançlarına rağmen Hinduların necat ehli olduklarını söylememiş aksine Hz. Peygamber'e iman etmeyenleri de kâfir olarak tanımlamıştır. Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr edenlere karşı da katı bir tutum sergilemiştir. Hinduların selamlama şekillerini taklit etmekten men etmiş, dinî ritüellerine, festivallerine katılmayı küfür telakki etmiştir. Öte yandan zikir halkasına Hinduları almış olabileceğine dair bir emare bulunmamaktadır. Bu iddia hakkında herhangi bir nakil olmadığı gibi aksini işaret eden tarikat adapları mevcuttur. Mazhar'ın halifelerinin de dinin hükümlerine ve sünnete bağlı kişiler olduğu açıktır. Bundan hareketle Mazhar'ın Hinduizm ile İslâm'ı telif düşüncesinde olduğunu iddia etmek için daha fazla delile ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın konuya bir giriş olmasını umut ediyor ve ileride yapılacak çalışmalarda, Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan 'Mazhar Cân-ı Cânân' maddesinin yeniden yazılması ve 'Nakşibendiyye' maddesindeki Şeyh Mazhar ile ilgili bilgilerin güncellenerek revize edilmesi önerilir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid. "Mazhar Cân-ı Cânân". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/195-196. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32/335-342. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Arıcan, Musa Kazım. "Dinî Çoğulculuk Paradigması ve Eleştirisi". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 15/2 (2011), 21-38.
- Aydın, Feriduddin. Tarikatta Râbıta ve Nakşibendilik. İstanbul: Tevhid Basım ve Yayın, 4. Basım, 2018.
- Birunî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-. Tahkîku mâ li'l-Hind. ed. Ali İhsan Yitik. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2018.
- Buehler, Arthur. "Mevlâna Hâlid ve Şah Ğulâm Ali (Abdullah Dehlevî)". çev. Mehmet Atalay. Usul İslam Araştırmaları 16/16 (2011), 111-134.
- Büyükbahçeci, Esra. "Mahâbhârata Destanı'nın 'Svargarohana' Bölümündeki Cennet ve Cehennem Betimlemeleri". Doğu Dilleri Dergisi 8/2 (2023), 16-36-145.
- Cân-ı Cânân, Mazhar. Kelimât-ı Tayyibât. Delhi, 1891.
- Ceyhan, Semih (ed.). Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür. İstanbul: İSAM yayınları, 2022.
- Dehlevî, Abdullah. Makâmât-ı Mazharî. Delhi, 1309.
- Dehlevî, Abdullah. Makâmât-ı Mazharî. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2010.
- Dehlevî, Abdullah. Makâmât-ı Mazharî. çev. Muhammed İkbâl Müceddidî. Lahor: Progressive Books, 3. Basım, 2015.
- Dehlevî, Abdullah. Makâmât-ı Mazharî. çev. Necdet Tosun. İstanbul: Erkam Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Dehlevî, Abdullah. Mekâtib-i Şerife. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2010.
- Demirci, Kürşat. "Hinduizm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18/112-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirel, Şengül. "Hinduizm'in Tarihsel Serüveni". The Journal of Social Sciences 18/18 (23 Mart 2020), 561-577. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.3979>
- Eren, Mehmet. "Kâdi Senâullah Panipati'nin Hayatı ve Eserleri". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/6 (1996).
- Farooqî, Naimur Rahman. "Dârâ Şükûh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fârukî, Ebu'l-Hasan Zeyd- Hüseyin, Seyyid Ahlak. Hindûstanî Kadîm Mezâhib aur Hazret-i Mîrza Cân-ı Cânân Mazhar Kâ Mektûb. Delhi: Hazret-i Şah Ebu'l-Hayr Akademi, 1990.
- Gargu, Hatice. Mevlânâ Hâce Naimullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Gül, Ali. Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Hamidullah, Muhammed. İslâm Peygamberi 1. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah. Behcetü's-seniyye. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2016.
- Upanişadlar; Tanrı'nın Soluğu. çev. Mehmet Ali Işım. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.

- İsfahânî, Râgıb el-. el-Müfredât. ed. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut, 1412.
- Kardavi, Yusuf. Sünneti Anlamada Yöntem. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida, 3. baskı., 2011.
- Kaya, Korhan. Hinduizm. Ankara: Dost, 2. Basım, 2011.
- Kaya, Korhan. Hintlilerde Tanrı. İstanbul: Kaynak yay., 1998.
- Rigveda. çev. Korhan Kaya. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Kaya, Korhan. “Vedaların Bilinmeyen Tanrısı”. The Journal of The Faculty Of Languages and History-Geography Of Ankara University 34 (1990), 281-292.
- Kolektif. İlmihal 1 / İman ve İbadetler. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Konukçu, Enver. “Ekber Şah”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kutlutürk, Cemil. Hinduizm’de Avatara İnancı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2014.
- Kutlutürk, Cemil- Güngör, Ali İsra. “Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dinî ve Felsefî Dünyasına Katkıları”. Dini Araştırmalar 12/35 (2000), 31-46.
- Kur’ân-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Küçükler, Ali. “Krishna’nın Üç Farklı Kimliği”. Nüsha 32 (2011).
- Öngören, Reşat. “Hatm-i Hâcegân”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sirhindî, Ahmed-i. Mektûbât (Farsça-Arapça). İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973.
- Sirhindî, Ahmed-i. Mektûbât-ı İmâm Rabbânî. İstanbul: İhlas Matbaacılık ve Dağıtım A.ş, 1977.
- Şahin, Hilal. Ekber Şah ve Dinî Reformu. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2014.
- Tareen, SherAli. “Reifying Religion While Lost in Translation: Mirza Mazhar Jan-i-Janan (d.1781) on the Hindu”. Macalester Islam Journal 1/2 (2006).
- Tay, Ömer. Hindistan’da İslâm’a Adanmış Bir Yaşam (Nizâmeddin Evliyâ ve Tasavvuf Anlayışı). Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2021.
- Tay, Ömer. Muînüddîn-i Çiştî ve Çiştîye Tarikatı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, 2021.
- Tosun, Necdet. Bahaeddin Nakşibend: hayatı, görüşleri, tarikatı, XII-XVII. asırlar. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. baskı., 2013.
- Tosun, Necdet. “Senâullah Pânîpetî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tümer, Günay. “Brahmanizm”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/329-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Abdullah ed-Dihlevî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Necdet. “Anadolu’da Bir Müceddidî Mensubunun Eseri: Naîmullah-ı Behraicî’nin Ma’mûlât-ı Mazhariyye’sinin Türkçe Tercümesi”, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. “Vedalar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/593-594. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.